

Νικόλαος Κωνσταντινίδης

(Διδάκτορας, Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης)

Πτυχές του Καπνεργατικού Κινήματος από την Ξάνθη και την Βόρειο Ελλάδα: 1879-1936

Aspects of the tobacco-worker's movement from Xanthe and North Greece: 1879-1936

Abstract

Xanthe region has always been a social complexity, where the tobacco phenomenon seemed to have ruled over almost all aspects of social life. The present research is an attempt to reveal aspects of everyday life, especially those concerning the relations between tobacco-employees and tobacco-employers. A thorough study of facts and events (that took place during the period 1879-1936) has shown that the (contemporary) region of northern Greece had been the birthplace of a powerful tobacco-worker's movement.

The tobacco-worker's movement has been proved to be the basis of the Greek worker's movement. The town of Xanthe (being the second in tobacco-worker's force in northern Greece) has always been fighting for worker's rights, thus contributing to the formation of a broad worker's class-consciousness. In brief, the worker's movement in Greece (before 1936) was indeed a tobacco-worker's movement, which left a rich heritage in rights to the following generations; those rights have only recently been abolished, under the pretext of a (so called) global economic crisis.

Key words: the tobacco-worker's movement, Xanthe, North Greece

1. Γενικά

Είναι γεγονός ότι εντός του κοινωνικού γίνεσθαι στην περιφέρεια της Ξάνθης υφίσταντο διαλογικές σχέσεις και διαντιδράσεις, τόσο των επιμέρους κοινωνικών οντοτήτων αναμεταξύ τους, όσο και με τη συνολική ελληνική κοινωνία της εποχής. Μέσα σε αυτό το πλέγμα σχέσεων ο καπνός ως σύνθετο φαινόμενο βρισκόνταν διαρθρωμένος σε όλες τις πτυχές του κοινωνικού ιστού. Κατά την παρούσα εργασία εξετάζονται κυρίως οι σχέσεις της καπνεργασίας με την αντίστοιχη εργοδοσία. Ταυτόχρονα, αναφέρονται και πτυχές των σχέσεων τόσο μεταξύ των καπνικών ομάδων (καπνοπαραγωγοί, καπνεργάτες, καπνέμποροι) όσο και πτυχές από τις σχέσεις μεταξύ των επαγγελματικών κοινωνικών ομάδων με τις καπνικές ομάδες¹.

Έχει, επίσης, αποδειχθεί ότι στον κύκλο εργασιών του καπνού δημιουργούνται διάφορα σύνολα -και υποσύνολα- ομαδικών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών σχέσεων, που θα μπορούσαν να ενταχθούν ως λαογραφική ύλη σε ό,τι ο Δημήτριος Λουκάτος αποκάλεσε «βίους», όπως λ.χ. «ο κυνηγετικός, ο αλιευτικός, ο

¹ Νικόλαος Θ. Κωνσταντινίδης, *Ο καπνός στην περιοχή της Ξάνθης (1950-1974). Σύγχρονη λαογραφική θεώρηση*. Κομοτηνή: Διδακτορική Διατριβή στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης - Τμήμα Γλωσσών, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών, 2013, σ. 156.

γεωργικός, ο ποιμενικός, ο ναυτικός, ο εμπορικός, ο εργατικός, ο στρατιωτικός κ.ά»². Σύμφωνα με αυτήν τη θεώρηση θα μπορούσε να γίνει λόγος περί «καπνοπαραγωγικού βίου», «καπνεργατικού βίου», «καπνεμπορικού βίου», «καπνομεσιτικού βίου», κ.ο.κ., ενώ σημαντικές είναι και οι μεταξύ τους δοσοληψίες, διότι αποτελούν κοινωνικές και λαογραφικές διαντιδράσεις.

2. Η σχέση εργοδοσίας (εντός της καπνικής επεξεργασίας-μεταποίησης) προς το καπνεργατικό δυναμικό

Από το παραπάνω πλέγμα σχέσεων θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στις σχέσεις αφ' ενός των καπνεργατών και αφ' ετέρου των καπνεμπόρων (δηλαδή των επιχειρήσεων που προέβαιναν στην εμπορική επεξεργασία του καπνού προκειμένου να τον εμπορευθούν). Το δεύτερο μέρος της εξίσωσης ενίοτε περιλάμβανε τους καπνοβιομηχάνους (δηλαδή αυτών που μεταποιούσαν τον εμπορικό καπνό σε καπνιστικά προϊόντα, κυρίως τσιγάρα). Διότι, τόσο η εμπορική επεξεργασία όσο και η μεταποίηση αποτελούσαν αυτό που αποκαλείται «οργάνωση της παραγωγής», η οποία περιλάμβανε «πολλές διακριτές μονάδες» που συναρθρώνονταν «σε λειτουργικό σύνολο» και που περιλάμβαναν τις «εργασιακές διαδικασίες»³. Συνεπώς, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η εμπορική επεξεργασία του καπνού (και η σιγαροτοποιία) ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες με το εργατικό δυναμικό και το συνακόλουθο εργατικό κίνημα⁴. Επιπροσθέτως, στην παραπάνω εξίσωση μετείχαν και άλλοι φορείς εμπλεκόμενοι με τον καπνό, όπως οι καπνοπαραγωγοί, φορείς της κρατικής διοίκησης, καθώς και οι χρηματοπιστωτικοί φορείς.

Η έρευνα έχει δείξει ότι το καπνεργατικό κίνημα εξελίχθηκε σε τρεις βασικές περιόδους, ενώ η συνοπτική παρουσίασή τους (εκτός των άλλων) αποκαλύπτει την καθημερινότητα των καπνεργατών και καπνεργατριών σε διαχρονική εξέλιξη.

2.1. Η πρώτη περίοδος (1879-1922)

Εάν ληφθεί ως σημείο αναφοράς ότι οι Αμερικανοί εργάτες με την πάλη τους κέρδισαν το οκτώωρο, το 1886, τότε σίγουρα οι καπνεργάτες της Ξάνθης ήταν πρωτοπόροι⁵. Σύμφωνα με τηλεγράφημα του (ελληνικού) Υποπροξενείου Καβάλας στις 9 Απριλίου 1879, οι τρεις χιλιάδες καπνεργάτες της Ξάνθης «διαφόρων φυλών» είχαν ήδη συμπληρώσει δεκαπενθήμερη απεργία και τα καπνομάγαζα παρέμεναν κλειστά⁶. Η σημασία της πρώιμης απεργιακής κίνησης στην Ξάνθη αποκτά επιπρόσθετη σημασία, εάν συνυπολογισθεί ότι οι καπνεργάτες αυτοί ήταν υπήκοοι ενός απολυταρχικού

² Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1978, σ. 178.

³ Susana Narotzky, *Οικονομική ανθρωπολογία*. Μετ. Αθηνά Σίμογλου. Αθήνα: εκδ. Σαββάλας, 2007, σ. 60-61.

⁴ Μία σημαντική εργασία για το καπνεργατικό κίνημα είναι: Alexandros Dagkas, *Recherches sur l'histoire social de la Grèce du Nord: Le mouvement des ouvriers du tabac 1918-1928*. Tome I. Paris: Association Pierre Belon, 2003.

⁵ Σταύρος, Χ. Σταυρίδης - Νικόλαος Θ. Γεωργιάδης, *Ιστορία του καπνεργατικού κινήματος Δράμας (1840-1940)*. Δράμα: Νομαρχιακή Διοίκηση Δράμας, 2009, σ. 21.

⁶ Θωμάς Εξάρχου, *Ξάνθη 1861-1911 Στοιχεία Ιστορίας*. Ξάνθη: εκδ. ΠΑΚΕΘΡΑ, 2005, σ. 22· Πέτρος Α. Γεωργαντζής, *Προξενικά Αρχεία Θράκης*, Τόμος Α'. Ξάνθη: εκδ. Στέγη Γραμμάτων και Καλών Τεχνών Ξάνθης, 1998, σ. 454.

καθεστώς, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου τα συνταγματικά δικαιώματα είχαν ανασταλεί από τον Φεβρουάριο του 1878⁷.

Την ίδια χρονιά, στην Παλαιά Ελλάδα, υπήρξε μία ανάλογη κίνηση: Εργαζόμενοι στην Ερμούπολη της Σύρου ήρθαν σε αντιπαράθεση με τους εργοδότες, επειδή διεκδίκησαν τα δικαιώματά τους⁸. Συγκεκριμένα, τον Φεβρουάριο, οι εργάτες στα ναυπηγεία απείργησαν για μία εβδομάδα, πριν συμβιβασθούν. Ένα μήνα αργότερα, ξεκίνησαν νέα απεργία, που κράτησε τρεις μήνες, αλλά (πάλι) κατέληξε με ήττα των εργατών. Εν συνεχεία, απείργησαν και οι βυρσοδέψες. Έγιναν επεισόδια, η αστυνομία χρησιμοποιήσε βία, αλλά σε μία εβδομάδα τα αιτήματα των απεργών έγιναν δεκτά⁹.

Στην βόρειο Ελλάδα (και συγκεκριμένα στην Δράμα, μία από τις πόλεις όπου ανθούσε ο καπνός), οι καπνεργάτες -Οθωμανοί, Έλληνες και Εβραίοι- ξεκίνησαν την οργάνωσή τους το 1884, μη αντέχοντας την εργασία των δώδεκα με δεκατριών ωρών¹⁰. Η πρώτη απεργία καπνεργατών και *τσιγαράδων* (των εργατών που κατασκεύαζαν τα χειροποίητα τσιγάρα) έγινε τον Μάιο του 1888 με κύριο αίτημα τις δέκα ώρες εργασίας¹¹. Το πλέον σημαντικό της απεργίας αυτής ήταν η συμπαράσταση των επαγγελματιών της εποχής, οι οποίοι γνώριζαν την δυσμενή επίδραση στα δικά τους συμφέροντα, κάθε φορά που οι καπνεργάτες έχαναν μέρος της αγοραστικής τους δύναμης¹². Συνεπώς, στη Θεσσαλονίκη, την Καβάλα, την Ξάνθη, την Ελευθερούπολη, τις Σέρρες, τη Δράμα και την Κομοτηνή το εργατικό κίνημα -στην πλειονότητά του- ήταν καπνεργατικό¹³.

Ωστόσο, κινητοποιήσεις γίνονταν και στην νότιο (Παλαιά) Ελλάδα, όπου το Φεβρουάριο του 1892 έγινε μεγάλη διαδήλωση διαμαρτυρίας από καπνεμπόρους, καπνοπώλες και καπνεργάτες κατά του νομοσχεδίου περί μονοπωλίου καπνού. Το ίδιο επαναλήφθηκε και τον Μάιο του 1894¹⁴. Στον Πειραιά, την Πάτρα, το Βόλο, την Καρδίτσα, οι πλέον απειθάρχητοι εργάτες ήταν οι τσιγαράδες, που έφεραν ιδέες και διεκδικήσεις από το εξωτερικό και ιδίως από την Αγγλία. Έτσι, και στην Παλαιά Ελλάδα, το εργατικό κίνημα ήταν σε μεγάλο ποσοστό καπνεργατικό κίνημα.

Επιπροσθέτως, στη συλλογική συνείδηση της αστικής τάξης το ελλαδικό καπνεργατικό κίνημα των αρχών του 20^{ου} αιώνα είχε ταυτισθεί με το «*μιάσμα του μαλ-*

⁷ Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Abdül-Hamid II (1842-1918), σουλτάνος την περίοδο 1876-1909, παρεχώρησε σύνταγμα (قانون اساسی ή *Kanûn-u Esâsî*) στις 23 Δεκεμβρίου 1876, το οποίο όμως αναστάλη τον Φεβρουάριο του 1878.

⁸ Χαράλαμπος Γ. Χαρίτος, *Σημειώσεις για τον Εργατικό Κίνημα στην Ελλάδα*. Αρχείο Ιστορίας Συνδικάτων (ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ.) σ. 13.

⁹ Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*. Αθήνα: εκδ. Π. Δ. Καραβάκος, 1956, σ. 31-33.

¹⁰ Η εργασία μέσα στα καπνομάγαζα γινόταν με το φως της ημέρας. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον τα κτήρια είχαν προσανατολισμό και ανοίγματα, ώστε να εκμεταλλεύονται στο έπακρο την ηλιοφάνεια. Με δεδομένο ότι η περίοδος επεξεργασίας ξεκινούσε το Μάιο, η διάρκεια της ημέρας ήταν μεγαλύτερη της νύκτας, επομένως και η καπνεργασία μπορούσε να διαρκεί έως δεκατέσσερις ώρες.

¹¹ Πρέπει να σημειωθεί ότι το επάγγελμα των τσιγαράδων βρίσκονταν σε κίνδυνο αφανισμού, αφού ήδη από το 1880 εμφανίσθηκαν αυτόματες σιγαροποιητικές μηχανές. Βλ. Jordan Goodman (Ed.), *Tobacco in History and Culture. An Encyclopedia*. Thomson Gale, 2005, σ. XIV και 144-146

¹² Σταύρος, Χ. Σταυρίδης - Νικόλαος Θ. Γεωργιάδης, *Ιστορία του καπνεργατικού κινήματος Δράμας (1840-1940)...*ό.π., σ. 19.

¹³ Ηλίας Λεφούσης, *Το εργατικό κίνημα του Βόλου 1881-1936*. Βόλος: 1985, σ. 40, 41 και 249.

¹⁴ Νίτσα Κολιού, *Οι ρίζες του εργατικού κινήματος και ο «εργάτης» του Βόλου*. Αθήνα: εκδ. Οδυσσεάς, 1988, σ. 44 και 49.

λιρισμού και του σοσιαλισμού», όπως χαρακτηριστικά αποκαλούσε ο συντηρητικοί κύκλοι της εποχής την κίνηση των δημοτικιστών του Αλέξανδρου Δελμούζου¹⁵.

Πέρα όμως από τις πρώιμες εκδηλώσεις εργατικών διεκδικήσεων, η οργάνωση και η μαζικότητα του εργατικού κινήματος έχει τις ρίζες του στη Θεσσαλονίκη των αρχών του 20^{ου} αιώνα, όπου το μεγαλύτερο μέρος των εμπόρων και τα δύο τρίτα του εργατικού δυναμικού ήταν Εβραίοι Σεφραδίτες, με καταγωγή από την Ισπανία¹⁶. Τον Αύγουστο του 1908, λίγο μετά την εκδήλωση του κινήματος των Ναετούρκων της 23^{ης} Ιουλίου 1908 και την επαναφορά σε ισχύ του συντάγματος του 1876, το προλεταριάτο της Θεσσαλονίκης αποτελείτο από δέκα χιλιάδες άτομα που απασχολούνταν σε διάφορους κλάδους. Το Μάρτιο του 1909, μία μικρή ομάδα αγωνιστών προσπάθησε να οργανώσει τα συνδικάτα στη Θεσσαλονίκη. Τον Ιούλιο του 1909, ιδρύθηκε από τον Αβραάμ Μπεναρόγια η εργατική **Σοσιαλιστική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης**, γνωστή ως «**Φεντερασιόν**»¹⁷. Επρόκειτο για πολιτική, συνδικαλιστική και σοσιαλιστική εργατική ομοσπονδιακής μορφής, στην οποία συμμετείχαν εργάτες Εβραίοι, Έλληνες, Οθωμανοί, Βούλγαροι, Σλάβοι κ.ά. Λειτουργησε έως το 1918 και ως φορέας συμμετείχε στην ίδρυση του Σ.Ε.Κ.Ε.¹⁸

Καπνεργατικές κινητοποιήσεις γίνονταν ταυτόχρονα και σε άλλες πόλεις. Το 1904, έγινε μεγάλη καπνεργατική απεργία στην Καβάλα¹⁹, ενώ το 1908 οι καπνεργάτες ίδρυσαν το σωματείο τους με την ονομασία «**Ενδαιμονία**». Ταυτόχρονα όμως, τον Μάρτιο του 1909, ο Βόλος γνώρισε μεγάλη καπνεργατική απεργία, που επαναλήφθηκε τον Φεβρουάριο του 1910 και τον Μάρτιο του 1911²⁰.

Σε ό,τι αφορά το καπνεργατικό κίνημα στην Ξάνθη, ήδη από το 1908, δραστηριοποιούνταν δύο σύλλογοι καπνεργατών: η **Αδελφότης Ελλήνων Καπνεργατών «Η Ομόνοια»** με έδρα το Κογιονκιοί (σημερινά Κιμμέρια) και ο **Σύνδεσμος Καπνεργατών Ξάνθης «Η Πρόοδος»** με έδρα την Ξάνθη²¹. Σύμφωνα με τα αρχεία του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας, ήδη από το 1908 είχε ιδρυθεί στην Ξάνθη και το **Συνδικάτο Καπνεργατών Ξάνθης «Η Άμυνα»**, αρχικά καθαρά επαγγελματική λέσχη για Βούλγαρους, Έλληνες και Οθωμανούς, το οποίο βαθμιαία μετατράπηκε σε ταξική εργατική οργάνωση και λειτουργούσε καθ' όλη τη βουλγαρική διοίκηση, για να φθάσει το 1919 να συσπειρώνει 3.000 καπνεργάτες²².

Το 1911, η Ξάνθη συγκλονίστηκε από την απεργία Οθωμανών και Ελλήνων καπνεργατών, που κηρύχθηκε στις 25 Απριλίου και είχε σοβαρές επιπτώσεις στην οικονομική ζωή της περιφέρειας. Η απεργία έληξε μετά από δεκαεννέα ημέρες, ενώ το ημερομίσθιο αυξήθηκε κατά δύο γρόσια²³. Μία από τις σημαντικές απεργιακές κινητοποιήσεις των καπνεργατών έγινε στις 22 Μαρτίου 1912 σε Καβάλα, Θεσσαλονίκη, Σέρρες και Δράμα. Τον Μάρτιο του 1913, η απεργία των καπνεργατών κράτησε είκοσι ημέρες, ενώ απεργία καπνεργατών εκδηλώθηκε και στον Πειραιά. Στις 9 Απριλίου 1914, ύστερα από απεργιακό αγώνα πάλι στη βόρειο Ελλάδα, υπογράφηκε η πρώτη συλλογική σύμβαση καπνεργατών-καπνεμπόρων²⁴. Την ίδια περίοδο εκδηλώθηκε απεργία και στην (τότε) βουλγαροκρατούμενη Ξάνθη που είχε επιτυχή έκβα-

¹⁵ Γιάνης Κορδάτος, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος...ό.π.*, σ. 143.

¹⁶ Ιωάννης Β. Ιωαννίδης, *Το καπνικό στην Καβάλα. Μαρτυρίες και στοιχεία από το καπνεμπόριο και την καπνεργασία*. Καβάλα: Δήμος Καβάλας - Έκδοση Ιστορικού Αρχείου Δημοτικού Μουσείου Καβάλας, 1998, σ. 73-75.

¹⁷ Ιωάννης Β. Ιωαννίδης...ό.π., σ. 73-75.

¹⁸ Δημήτρης Α. Κατσορίδας, *Βασικοί σταθμοί του εργατικού - συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα 1870-2001*. Αθήνα: ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ / Γ.Σ.Ε.Ε., 2008, σ. 35.

¹⁹ Αριστείδης Μπαρχαμπάς, *Καπνεργάτες οι κνηγοί του ονείρου*. Αργίνο: εκδ. Ίβυκος, 2007, σ. 67.

²⁰ Αριστείδης Μπαρχαμπάς...ό.π., σ. 67.

²¹ Θωμάς Εξάρχου, *Ξάνθη 1861-1911 Στοιχεία Ιστορίας*. Ξάνθη: εκδ. ΠΑΚΕΘΡΑ, 2005, σ. 182 και 191.

²² Γιώργος Λεοντιάδης - Μποριάννα Μπουζάσκα, *Το ΚΚΕ μέσα από τα αρχεία του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας*, τ. Α' 1920-1935. Αθήνα: εκδ. Νόβολι, 2010, σ. 28.

²³ Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Θράκη Μορφές και Γεγονότα 1902-1922*. Αθήνα: εκδ. Πιτσιλός, 1991, σ. 68-69, όπου γίνεται μνεία των προξενικών εγγράφων (Α.Υ.Ε. Φ./Β/53 έγγρ. από 25.4.1911) και (Α.Υ.Ε.Φ./β/53 έγγρ. 174/17.5.1911).

²⁴ Ιωάννης Β. Ιωαννίδης, *Το καπνικό στην Καβάλα. Μαρτυρίες και στοιχεία από το καπνεμπόριο και την καπνεργασία...ό.π.*, σ. 73-77.

ση²⁵. Αλλωστε, την μεταβατική περίοδο της *Διασυμμαχικής Θράκης* (1919-1920), κυκλοφόρησε στην Ξάνθη η εφημερίδα *Κσαντίσκι Γιουτιουνραμπότικ* (*Κσαντιύσκι Γιουτιουραβότικ* = Ξανθιώτης Καπνεργάτης), που φανερώνει τη δύναμη του καπνεργατικού κινήματος στην περιοχή.

Μερικά χρόνια αργότερα, στις 21 Οκτωβρίου 1918, ιδρύθηκε η *Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος* (Γ.Σ.Ε.Ε.) και στις 17-23 Νοεμβρίου 1918 ιδρύθηκε το *Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος* (Σ.Ε.Κ.Ε.), το οποίο μετέπειτα εξελίχθηκε στο Κ.Κ.Ε.²⁶. Την ίδια χρονιά, συγκλήθηκε στο Βόλο το *1^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Καπνεργατών και Σιγαροποιών*²⁷. Το 1919, συγκλήθηκε το *2^ο Συνέδριο Σιγαροποιών και Καπνεργατών*, πάλι στο Βόλο, αλλά το επάγγελμα του σιγαροποιού ήδη είχε αρχίσει να εκτοπίζεται από τις μηχανές²⁸. Την ίδια χρονιά, συγκλήθηκε το *1^ο Παγκαπνεργατικό Συνέδριο* στη Θεσσαλονίκη, όπου μεταξύ των άλλων αποφασίσθηκε η ίδρυση της *Καπνεργατικής Ομοσπονδίας Ελλάδος* (Κ.Ο.Ε.)²⁹.

Το 1920, η καπνεργατική τάξη δέχθηκε ένα σοβαρό πλήγμα από την επικράτηση των μηχανών εις βάρος των εργατών, όταν δια νόμου οι τσιγαράδες αποζημιώθηκαν, για να απομακρυνθούν από το καπνεργατικό επάγγελμα³⁰. Σύμφωνα με τα αρχεία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Βουλγαρίας «*η μπουρζουαζία και το κράτος της Ελλάδας δε φείδονται μέσων για να δωροδοκήσουν τον εργάτη και με αυτή τη δωροδοκία να δηλητηριάσουν τη συνείδησή του*» και όλα αυτά επειδή ο αγώνας των καπνεργατών και των τσιγαράδων γινόταν επικίνδυνος, ενώ «*η εξέγερση κατά της μηχανής ήταν έτοιμη. Για να αποφευχθούν όμως μεγαλύτερες ζημιές για τους καπιταλιστές, εφόσον η οργή των εργατών θα εκδηλώνονταν και σαν εξέγερση κατά της ταξικής τους κυριαρχίας, πλήρωσαν στους πεταγμένους στο δρόμο εργάτες τα μεροκάματα 1,5 χρόνου, δηλ. από 3.500 δραχμές στον καθένα, ποσό που συνολικά ανήλθε σε 22 εκατομμύρια δραχμές. Μέσα σε ένα-δύο μήνες οι 3.500 δραχμές ξοδεύτηκαν. Σήμερα οι εργάτες αυτοί, ηθικά ηττημένοι από την ουσιαστική εξαγορά τους από τους καπιταλιστές, με τη συνεργασία του κράτους, αποτελούν τον λεγόμενο ΕΦΕΔΡΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟ μέσω του οποίου οι ίδιοι οι καπιταλιστές και το κράτος τυραννούν τους ενταγμένους στην παραγωγή εργάτες, κατεβάζουν το μεροκάματό του και αυξάνουν το ωράριο. Με ένα σπάρο οι καπιταλιστές πέτυχαν δύο τρυγόνια!*»³¹. Επειδή το επάγγελμα του καπνεργάτη ή της καπνεργάτριας ήταν κλειστό, η αποζημίωση συνεπάγονταν και διαγραφή από το επάγγελμα αυτό.

Εν ολίγοις, από το 1921, οι καπνεργάτες συνέχισαν τους αγώνες τους χωρίς τους τσιγαράδες. Την ίδια χρονιά, τα καπνεργατικά σωματεία της Καβάλας άρχισαν νέους αγώνες συντονισμένα από το Σ.Ε.Κ.Ε.³² Τον Νοέμβριο έγινε καπνεργατική απεργία στην Ξάνθη και κατά την καταστολή της υπήρξε ένας νεκρός³³. Το 1922, το

²⁵ Γιώργος Λεοντιάδης - Μποριάνα Μπουζάσκα, ...ό.π., σ. 28.

²⁶ Ιωάννης Β. Ιωαννίδης, ...ό.π., σ. 78-79

²⁷ Σταύρος, Χ. Σταυρίδης - Νικόλαος Θ. Γεωργιάδης, *Ιστορία του καπνεργατικού κινήματος Δράμας (1840-1940)*, ...ό.π., σ. 23.

²⁸ Σταύρος, Χ. Σταυρίδης - Νικόλαος Θ. Γεωργιάδης, ...ό.π., σ. 24-25.

²⁹ Σταύρος, Χ. Σταυρίδης - Νικόλαος Θ. Γεωργιάδης, ...ό.π., σ. 25.

³⁰ Νόμος 2525 «Περί οριστικής αποζημιώσεως των απολυθέντων λόγω της εισαγωγής των μηχανών σιγαροποιών κλπ.», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 227 Α (03.10.1920), σ. 2227-2228.

³¹ Γιώργος Λεοντιάδης - Μποριάνα Μπουζάσκα, *Το ΚΚΕ μέσα από τα αρχεία του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας*, ...ό.π., σ. 32.

³² Ιωάννης Β. Ιωαννίδης, *Το καπνικό στην Καβάλα. Μαρτυρίες και στοιχεία από το καπνεμπόριο και την καπνεργασία*, ...ό.π., σ. 78.

³³ Δήμος Κ. Βογιατζόπουλος, *Η Ξάνθη πριν και μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο*. Ξάνθη: εκδ. Σπανίδη 2008, σ. 60.

σωματείο «*Άμυνα*» των καπνεργατών της Ξάνθης σε συνεργασία με την Κ.Ο.Ε. κήρυξε απεργία που κράτησε τριάντα επτά ημέρες. Η απεργία αυτή έγινε από τους Ξανθιώτες, που είχαν παλιννοστήσει από την προσφυγιά, ενώ ακόμη δεν είχαν έρθει οι πρόσφυγες της Θράκης και της Μικράς Ασίας. Πολλοί καπνεργάτες πήγαν να δουλέψουν σε γειτονικές πόλεις, αλλά τελικά το σύνολο των καπνεργατών δεν κατάφεραν να κερδίσουν τίποτα από τις διεκδικήσεις τους³⁴. Παράλληλα, την περίοδο 1922-1923, οι καπνεργάτες κατάφεραν να οργανώσουν εργοστασιακές επιτροπές με επικεφαλής έναν πληρεξούσιο του σωματείου καπνεργατών. Οι επιτροπές αυτές ονομάζονταν «*επιτροπές σαλονιών*» και ήταν υπεύθυνες για όλα τα ζητήματα που προέκυπταν μεταξύ καπνεμπόρων και καπνεργατών³⁵. Χάρη στην καθοδήγησή τους μπήκαν στην καπνεργασία οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας³⁶. Ταυτόχρονα όμως, λόγω της Ανταλλαγής το καπνεργατικό κίνημα στερήθηκε σημαντικά στελέχη του, που έφυγαν από τη Θεσσαλονίκη, την Καβάλα, τη Δράμα και τις Σέρρες. Ακόμη, το 1922 ήταν σημαντικό για το καπνεργατικό ζήτημα, διότι δια νόμου απαγορεύθηκε η εξαγωγή ανεπεξέργαστων καπνών³⁷.

2.2. Ο πρώτος κύκλος των μεγάλων αγώνων (1923-1928)

Το 1924, τα είδη πρώτης ανάγκης ακολουθώντας την διακύμανση της χρυσής λίρας ακριβαίνανε με αποτέλεσμα οι καπνεργάτες να μην μπορούν να αγοράσουν ούτε τα μισά από όσα αγόραζαν. Έτσι τον Μάιο του 1924, μετά από απεργία καπνεργάτες και καπνεμπόροι κατέληξαν σε συμφωνία³⁸. Το ημερομίσθιο του καπνεργάτη απέκτησε την πάγια ισοτιμία των επτά εικοστών πέμπτων (7/25) της χρυσής λίρας. Έτσι, όταν η χρυσή λίρα ήταν ίση με 350 δραχμές, το ημερομίσθιο του ντεγκτσίστοιβαδόρου ήταν 105 δραχμές (και της καπνεργάτριας 30 δραχμές). Την εποχή εκείνη το εργατικό δυναμικό της Ξάνθης απαρτιζόταν από 6.200 άνδρες, 2.000 γυναίκες και 200 ανέργους, συνολικά δηλαδή από 8.200 άτομα. Με δεδομένο ότι η Καβάλα είχε 12.500 καπνεργάτες, η Θεσσαλονίκη και η Δράμα από 4.000, η Ξάνθη έρχονταν δεύτερη σε καπνεργατικό δυναμικό στη βόρειο Ελλάδα³⁹.

Το 1925 επιφύλασσε διπλό κτύπημα κατά της καπνεργατικής τάξης. Αφ' ενός οι αλλοδαποί καπνεμπορικοί οίκοι κατόρθωσαν να συνάγουν συμφωνία με το Ελληνικό Δημόσιο, ώστε να εξάγουν ανεπεξέργαστα καπνά⁴⁰. Αφ' ετέρου δημιουργήθηκαν σωματεία συντηρητικών καπνεργατών, με αποτέλεσμα το καπνεργατικό κίνημα να υποφέρει από τον διχασμό σε «*κόκκινα*» και «*κίτρινα*» σωματεία⁴¹, που ήταν ορ-

³⁴ Χρήστος Μιχ. Μιχαλόπουλος, *Ο Καπνός στην Ξάνθη μετά την Απελευθέρωσή της*. Ξάνθη: 2006, σ. 11.

³⁵ Πρέπει να σημειωθεί ότι «*σαλόνι*» στην κοινωνιολογία της καπνεργασίας σημαίνει την αίθουσα της καπνεμπορικής επιχείρησης, όπου διεξάγεται η επιμελημένη διαλογή των καπνόφυλλων.

³⁶ Σταυρίδης, Σταύρος, Χ. - Νικόλαος Θ. Γεωργιάδης, *Ιστορία του καπνεργατικού κινήματος Δράμας (1840-1940)*...ό.π., σ. 28-29.

³⁷ Νόμος 2869 «Περί απαγορεύσεως εξαγωγής ανεπεξεργάστων αρωματικών καπνών», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 119 Α (20.07.1922), σ. 556.

³⁸ Σταυρίδης, Χ. Σταυρίδης - Νικόλαος Θ. Γεωργιάδης, *Ιστορία του καπνεργατικού κινήματος Δράμας (1840-1940)*...ό.π., σ. 29-33.

³⁹ Θωμάς Εξάρχου, *Μνημείο Καπνεργάτη Η Ξάνθη δεν ξεχνά τα παιδιά της*. Ξάνθη: 2008, σ. 5-6.

⁴⁰ Η ρύθμιση αυτή πέρασε με ύπουλο τρόπο. Βλ. Νομοθετικόν Διάταγμα «Περί επεξεργασίας του καπνού και ασφαλίσεως των καπνεργατών», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 177 Α (15.07.1925), σ. 1090-1091.

⁴¹ Σταύρος, Χ. Σταυρίδης - Νικόλαος Θ. Γεωργιάδης,...ό.π., σ. 36 και 45.

γανωμένοι σε «*Ενωτική Γενική Συνομοσπονδία*» και η «*Γενική Συνομοσπονδία*»⁴². Όσον αφορά τις απεργιακές κινητοποιήσεις, στην Ξάνθη, στις 2 Φεβρουαρίου οι καπνεργάτες δημιούργησαν γεγονότα, για τα οποία καταδικάστηκαν 17 άτομα από το Στρατοδικείο Κομοτηνής στις 20 Μαρτίου⁴³.

Το 1926, στις 8 Δεκεμβρίου, το συνδικάτο που εκπροσωπούσε τους 6.000 καπνεργάτες της Ξάνθης διαμαρτυρήθηκε για την μη απόδοση χρημάτων στους λιμοκτονούντες καπνεργάτες⁴⁴. Στις 9 Δεκεμβρίου, έγινε στην Καβάλα λευκή απεργία από τους καταστηματάρχες που διαμαρτύρονταν για την κρίση και το καπνικό, αφού οι σημαντικότεροι πελάτες τους ήταν οι καπνοπαραγωγοί και οι καπνεργάτες, η μείωση των εισοδημάτων των οποίων είχε επιπτώσεις και σε αυτούς⁴⁵.

Τον Μάιο του 1927, ξεκίνησαν κινητοποιήσεις στη Θεσσαλονίκη και ο Γενικός Διοικητής Κεντρικής Μακεδονίας σε μια προσπάθεια κατευνασμού μεταξύ άλλων δήλωσε ότι η «*πολυπληθεστέρα εργατική τάξις της Ελλάδος*» είναι «*η των καπνεργατών...*»⁴⁶. Όλον το Μάιο συνεχίστηκαν οι ταραχές, συμπλοκές και διχόνοιες μεταξύ των καπνεργατών σχεδόν σε όλες τις πόλεις της βορείου Ελλάδας⁴⁷. Στην Ξάνθη οι απεργοί κλείστηκαν στα καπνομάγαζα και δεν άφηναν κανένα να μπει ή να βγει. Το βράδυ φώναζαν στον κόσμο «*Πεινάμε! Διψάμε! Κόσμε συμπαρασταθείτε μας!*»⁴⁸. Ανήμερα το Δεκαπενταύγουστο, έγινε μεγάλη διαδήλωση καπνεργατών με κόκκινες σημαίες με αίτημα την εφαρμογή του οκταώρου, που ίσχυε νομοθετικά από το 1920, αλλά ουδέποτε είχε εφαρμοσθεί στην πράξη⁴⁹. Τελικά, τον Οκτώβριο κυρώθηκε ο νόμος που καθιέρωνε τον ασφαλιστικό φορέα των καπνεργατών, το Τ.Α.Π.Κ., αλλά δημοσιεύθηκε παρά μόνο το Μάρτιο του 1928⁵⁰.

Το 1928, το καπνεργατικό κίνημα συνεχίστηκε κατά τον ίδιο τελματωμένο τρόπο. Τα κομμουνιστικά συνδικάτα αγωνίζονταν και τα συντηρητικά τους αντιπολιτεύονταν. Επί πλέον, ένας ακόμη κίνδυνος προστέθηκε στο καπνεργατικό επάγγελμα, η εμφάνιση της τόγκας, που γινόταν με λιγότερα εργατικά χέρια και εκμεταλλεύονταν τη γυναικεία εργασία ως φθηνότερη. Στις 11 Ιουνίου, ξεκίνησε ταυτόχρονα απεργία σε Θεσσαλονίκη, Δράμα, Ξάνθη, Σέρρες και Κομοτηνή⁵¹. Στην Ξάνθη η κατάσταση ήταν πραγματικά τραγική. Αρχικά οι καπνεργάτες ύψωσαν μαύρη σημαία και συγκεκριμένα σε διαδήλωση. Στη συνέχεια, η πόλη ήταν ανάστατη από τους πυροβολισμούς επί δύο ώρες⁵². «*Εβάφη με αίμα η απεργία εν Ξάνθη. Επί δύο ώρας η πόλις ήτο*

⁴² Ριζοσπάστης, φ. 644/8088 (05.05.1936), σ. 4.

⁴³ Δήμος Κ. Βογιατζόπουλος, *Η Ξάνθη πριν και μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο...*ό.π., σ. 61.

⁴⁴ «Διαμαρτυρία καπνεργατών», *Το Φως*, φ. 5311 (09.12.1926), σ. 1.

⁴⁵ «Η Καβάλα υπό λευκήν απεργίαν - Ουδέν έκτροπον εσημειώθη χθες - Τι ζητούν διά ψηφίσματός των», *Μακεδονία*, φ. 5209 (10.12.1926), σ. 4.

⁴⁶ «Περί μίαν αντίδρασιν - Ο ρόλος του Ταμείου Προστασίας Καπνεργατών», *Μακεδονία*, φ. 5358 (15.05.1927), σ. 1.

⁴⁷ ««Οι καπνεργάται Καβάλας σαμποτάρουν - Ελήφθησαν έκτακτα στρατιωτ. μέτρα», *Μακεδονία*, φ. 5365 (25.05.1927), σ. 1 και 6.

⁴⁸ Δήμος Κ. Βογιατζόπουλος, *Η Ξάνθη πριν και μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο...*ό.π., σ. 61.

⁴⁹ «Αι κομμουνιστικά οργανώσεις στέλλουν και τηλεγραφήματα - Απειλούν γενικήν απεργίαν και ζητούν την τιμωρίαν του κ. Καλευρά - Αι αρχαί θα μείνουν ανένδοτοι - Συλλήψεις των ταραξιών βουλευτών», *Μακεδονία*, φ. 5374 (04.06.1927), σ. 3.

⁵⁰ Νόμος 3460 «Περί κυρώσεως του από 29 Οκτωβρίου 1927 Ν.Δ. «περί κυρώσεως του από 11 Ιουλίου 1925 Ν.Δ. περί επεξεργασίας του καπνού και ασφαλίσεως των καπνεργατών»», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 47 Α (30.03.1928), σ. 355-358.

⁵¹ «Η απεργία γενικεύεται σήμερον εις Θεσσαλονίκην, Δράμαν και Ξάνθη», *Μακεδονία*, φ. 5724 (12.06.1928), σ. 4.

⁵² Σταύρος Βλαχόπουλος, «Απ' ευθείας πληροφορία», *Μακεδονία*, φ. 5726 (14.06.1928), σ. 4.

ανάστατος. Δύο νεκροί και πενήκοντα τραυματίαι». Συνελήφθησαν 10 καπνεργάτες ως υπαίτιοι των γεγονότων, ενώ η δύναμη του 41^{ου} Συντάγματος ήταν διανεμημένη σε περιπόλους και διέτρεχε όλη την πόλη⁵³. Στις 14 Ιουνίου, σύμφωνα με ανταπόκριση του Ξανθιώτη δημοσιογράφου Σταύρου Βλαχόπουλου (που τότε εκτελούσε χρέη ανταποκριτή της Μακεδονίας), τα καταστήματα παρέμεναν κλειστά, στις φυλακές κρατούνταν 28 άτομα και «σύμπας ο λαός της Ξάνθης τελεί υπό το κράτος βαθυτάτης συγκινήσεως»⁵⁴.

Το κράτος δια της Γενικής Διοικήσεως κινητοποίησε τους καπνοπαραγωγούς να προβούν σε διαμαρτυρίες κατά των καπνεργατών: «Οι καπνοπαραγωγοί, των οποίων τα συμφέροντα θίγονται κυρίως, αξιούν παρά της Κυβερνήσεως έντονον στάσιν απέναντι των απεργών, τους οποίους αποκαλούν απομυζηκτήρας του ιδρώτος αυτών»⁵⁵. Στις 15 Ιουνίου, οι κυβερνητικές αρχές στην Αθήνα συσκέπτονταν με τον φόβο ότι οι ταραχές στη βόρειο Ελλάδα είχαν ήδη λάβει μορφή επαναστάσεως, αφού ακόμη και οι καπνεργάτες του Πειραιά είχαν κατεβεί σε απεργία⁵⁶. Μάλιστα, τίτλος εφημερίδας δήλωνε χαρακτηριστικά ότι «Η γενική απεργία είναι επανάστασις λέγει ο Βενιζέλος»⁵⁷.

Κάπως έτσι, έκλεισε ο πρώτος κύκλος (1923-1928) της ελληνικής καπνεργατικής κρίσης, στην οποία ενεπλάκησαν σχεδόν όλοι οι φορείς του Καπνικού Κόσμου, η διακυβέρνηση με όλους τους βραχίονές της, αλλά και η ευρύτερη κοινωνία, αφού πολλοί επαγγελματίες συμπαραστάθηκαν στον αγώνα των καπνεργατών. Το καπνεργατικό κίνημα έλαβε τέτοιες μεγάλες διαστάσεις, με συνέπειες στην ευρύτερη κοινωνία, που απειλήθηκε γενική ανταρσία. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η διακυβέρνηση εφεξής δημιούργησε το νομικό υπόβαθρο για να καταπνίγει εργατικές κινητοποιήσεις εν τη γενέσει τους.

2.3. Ο δεύτερος κύκλος των μεγάλων αγώνων (1929-1936)

Το 1929, ξεκίνησε ο δεύτερος κύκλος των μεγάλων αγώνων, που ήταν ακόμη πιο έντονος, αφού την χρονιά αυτή εκδηλώθηκε η διεθνής οικονομική κρίση - το γνωστό «Κραχ» του Οκτωβρίου. Παράλληλα, στο εσωτερικό θεσπίστηκαν δρακόντεια μέτρα κατά των απεργιακών κινητοποιήσεων. Πρόκειται για το περιώνυμο «*ιδιώνυμο αδίκημα*», που δημοσιεύθηκε στις 25 Ιουλίου 1929 και συμπληρώθηκε με το μέτρο της «*διοικητικής εκτοπίσεως*». Αμφότερα σχεδιάστηκαν για την καταστολή του (καπν)εργατικού κινήματος, αλλά χρησιμοποιήθηκαν αργότερα κατά των Αριστερών πολιτών, ιδιαίτερα κατά την μετά τον Εμφύλιο εποχή⁵⁸.

Η κατάσταση τα επόμενα χρόνια εξελίχθηκε στα πλαίσια της διεθνούς κρίσεως με τα μελανότερα χρώματα, ενώ το 1931 ξέσπασε και καπνική κρίση με ανυπολό-

⁵³ Μακεδονία, φ. 5726 (14.06.1928), σ. 4.

⁵⁴ Σταύρος Βλαχόπουλος, «Εις την Ξάνθην και νέος τραυματισμός», Μακεδονία, φ. 5727 (15.06.1928), σ. 1.

⁵⁵ «Οι καπνοπαραγωγοί έχουν εξεγερθεί κατά των απεργών», Μακεδονία, φ. 5727 (15.06.1928), σ. 5.

⁵⁶ «Οι κομμουνισταί θέλουν να δώσουν επαναστατικό χαρακτήρα εις την απεργίας των. - Ποια θα είναι τα μέτρα των αρχών. Τα άλλα εργατικά σωματεία κανονίζουν ήδη την στάσιν των», Μακεδονία, φ. 5727 (15.06.1928), σ. 6.

⁵⁷ Μακεδονία, φ. 5727 (15.06.1928), σ. 6.

⁵⁸ Νόμος 4229 «Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τ. 245 Α (25.7.1929), σ. 2155-2156· Νόμος 5174 «Περί τροποποιήσεως του νόμου 4229 «περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών του πολίτη», Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τ. 219 Α (18.7.1931), σ. 1574.

γιστες ζημιές για τα ελληνικά καπνά⁵⁹. Το 1932, η ανέχεια και η δυστυχία των ανθρώπων είχε φθάσει σε τραγικά επίπεδα. Ο Σταύρος Βλαχόπουλος σε ανταπόκρισή του από την Ξάνθη έκανε λόγο για δυστυχείς ανέργους στους οποίους γίνονταν καθημερινή διανομή ψωμιού, φαγητού και περιθάλψης⁶⁰.

Οι κινητοποιήσεις ξεκίνησαν στις 2 Απριλίου 1932 στην Καβάλα για αύξηση των ημερομισθίων με την κήρυξη απεργίας⁶¹. Στις 15 Απριλίου, ξεκίνησε λευκή απεργία όλων των επαγγελματικών σωματείων⁶². Την ίδια ημέρα, η Ελλάδα κήρυξε «χρεωστάσιο»⁶³. Η ουσιαστική χρεοκοπία της Ελλάδος παρουσιάστηκε από τα πρωτοσέλιδα ως ακόμη ένα επίτευγμα της Κυβέρνησεως: «*Ο Βενιζέλος έσωσε και πάλιν την Ελλάδα. Το καθήκον όλων μας*»⁶⁴. Και ενώ η Κυβέρνηση λάμβανε ριζικά οικονομικά μέτρα (εγκατάλειψη της Χρυσής Βάσης), την ίδια ημέρα στην Βουλή των Ελλήνων (κατά τη συζήτηση του καπνεργατικού ζητήματος) έγιναν επεισόδια⁶⁵.

Μέσα σε αυτό το γενικότερο κλίμα αναταραχής και αβεβαιότητας, ένα τυχαίο γεγονός στη βόρειο Ελλάδα εξελίχθηκε σε ρεύμα αντισημιτισμού αναμειγμένου με καπνεργατικές ταραχές. Ταυτόχρονα, εξελίχθηκε σε διώξεις ακόμη και εντός του στρατεύματος. Όλα ξεκίνησαν από μία είδηση, που δεν αποκλείεται να βασίζονταν σε ένα τυχαίο γεγονός, που όμως στο συλλογικό φανταστικό έλαβε απροσδόκητο μέγεθος και αναμόχλευσε αρχαία εθνοτικά και θρησκευτικά πάθη⁶⁶. Παρενθετικά να ειπωθεί ότι το ζήτημα είχε βαθύτερη πολιτική διάσταση, η οποία «σιγόκαιγε» από ετών, ήδη από το 1931, όταν είχε πυρποληθεί η εβραϊκή συνοικία Κάμπελ της Θεσσαλονίκης⁶⁷. Ωστόσο, η έρευνα έχει δείξει ότι πολλά παρόμοια περιστατικά (με τον εμπρησμό αυτόν) σχετιζόνταν με τις δραστηριότητες των «Χαλυβδοκράνων» ή «Φαιοχιτώνων» της Εθνικής Ενώσεως Ελλάδος, της φασιστικής οργάνωσης που ιδρύθηκε το 1929 και διακρίθηκε για την έντονη αντισημιτική της δράση⁶⁸.

⁵⁹ Κ. Τσουμάκης, «Προστατεύσατε τους καπνοπαραγωγούς», *Ο Καπνός*, φ. 28 (20.06.1947), σ. 1.

⁶⁰ Σταύρος Βλαχόπουλος, «Από την Θράκη. Εισ την Ξάνθη δεν λειτουργούν συσσίτια και αι άποροι λαϊκά τάξεις δυστυχούν. Η ευθύνη του Δήμου», *Μακεδονία*, φ. 7017 (27.02.1932), σ. 2.

⁶¹ «Εντονότατος ο αγών των οργανώσεων Καβάλλας δια τα καπν. ημερομίσθια», *Μακεδονία*, φ. 7043 (03.04.1932), σ. 6.

⁶² «Η ζωή της πόλεως - Ολόκληρον το εγκριθέν ψήφισμα εν τη χθεσινή συσκέψει - Η αγορά ήτο χθες κλειστή καθ' όλην την ημέραν - Η λευκή απεργία λήγει σήμερα την πρωΐαν», *Κήρυξ*, φ. 1891 (16.04.1932), σ. 1.

⁶³ Βλ. *Μακεδονία*, φ. 7056 (16.04.1932), σ. 1 και 4.

⁶⁴ *Μακεδονία*, φ. 7056 (16.04.1932), σ. 1.

⁶⁵ «Η Χρυσή Βάσις εγκαταλείπεται», *Μακεδονία*, φ. 7062 (22.04.1932), σ. 1· «Ζωηρότατον επεισόδιον μεταξύ των κ.κ. Βενιζέλου και Μαρη - Ο Υπουργός των Οικονομικών Υπέβαλε την παραίτησίν του», *Μακεδονία*, φ. 7062 (22.04.1932), σ. 1.

⁶⁶ Το ζήτημα έχει περιγραφεί επακριβώς από τον Νικόλαο Πολίτη: «*Πασών ολεθριωτάτας αναγράφει τας θρησκευτικὰς προλήψεις η ιστορία. οπόσα ἔθνη ἐξωντώθησαν, οπόσαι χώραι ηρημώθησαν, οπόσαι μυριάδες ανθρώπων κατεσφάγησαν...Σήμερον...μόνον περιεσώθη επίφοβον λείψανον της μεσαιωνικής βαρβαρότητας, μία θρησκευτική πρόληψις, της οποίας τα ολέθρια αποτελέσματα ησθάνθημεν και εν Ελλάδι εσχάτως. Εννοώ την δοξασίαν, καθ' ην οι Ιουδαίοι μεταλαμβάνουσιν αίματος χριστιανού παιδός κατά το πάσχα. Είναι αὕτη βδελυρόν ὄπλον δυσφημίας αλλοθρήσκων, ἀλλ' ὄπλον παλαιότατον και εσχωρισμένον. Διότι κατά τους πρώτους του χριστιανισμού χρόνους αυτοί οι χριστιανοί κατηγορήθησαν δια το ίδιον ἔγκλημα υπό των Ιουδαίων και μετά παρέλευσιν αίωνων παραλαβόντες οι Χριστιανοί το ὄπλον ἔστρεψαν αὐτό, ου μόνον κατά των κατηγορών, ἀλλά και κατ' ἄλλων αλλοδόξων...».* Βλ. Νικόλαος Γ. Πολίτης, *Λαογραφικά Σύμμεικτα*. τομ. Α'. Εν Αθήναις: Δημοσιεύματα Λαογραφικού Αρχείου Αρ. 1 - εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1920, σ. 33.

⁶⁷ «Η νυκτερινή αναστάσις της Θεσσαλονίκης. Η πυρκαϊά του συνοικισμού Κάμπελ. Αποτεφρώθησαν είκοσι θάλαμοι ξύλινοι εξ ολοκλήρου. Υπάρχουν εξ τραυματία Έλληνες και Ισραηλίται. Οι Κομμουνισταί συνεργοί εις τας σκηνάς», *Μακεδονία*, φ. 6810 (30.06.1931), σ. 6.

⁶⁸ Τάσος Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*. Αθήνα: εκδ. Μαύρη λίστα, 2000, σ. 121 και 124.

Επανερχόμενοι στο περιστατικό της Καβάλας, είναι γεγονός ότι ο ελληνικός πληθυσμός της ξεσηκώθηκε, όταν ακούσθηκε ότι «κάποιος Ισραηλίτης ανήρπασε το δετές τέκνον... με την πρόθεσιν να χρησιμοποιήση το αίμα του δια τα άζυμα των ομοφύλων του»⁶⁹. Ο δράστης συνελήφθη και «παρ' ολίγον θα τον ελυντζάριζαν οι συγκεντρωμένοι γυναίκες». Το θύμα εξετάσθηκε από γιατρό «όστις διεπίστωσεν ότι αι αμυχαί επροξενήθησαν εις τον μικρόν δια βελόνης». Ανεξάρτητα από το εάν το περιστατικό αποτελεί πραγματικότητα ή αποτέλεσμα μυθοπλασίας, αποτελεί όμως γεγονός ότι πυροδότησε ολόκληρη αναταραχή⁷⁰. Χάρη στα μέτρα της αστυνομίας δεν έγιναν επεισόδια εκ μέρους θερμόαιμων Χριστιανών κατά του εβραϊκού στοιχείου⁷¹. Αλλά το ζήτημα δεν έληξε, διότι μερικές ημέρες αργότερα, Εβραίοι που υπηρετούσαν τη θητεία τους κατηγορήθηκαν για κομμουνιστική δράση, αφού σύμφωνα με δημοσίευμα οι «Εβραίοι στρατιώται της Θεσσαλονίκης ανέλαβον να προπαγανδίσουν τον κομμουνισμόν εις τον Ελλ. Στρατόν. Ανεκαλύφθησαν τα σατανικά των σχέδια. Χθες ενηργήθησαν πολλάί συλλήψεις»⁷².

Φαίνεται λοιπόν, ότι για τη λαϊκή συνείδηση οι Εβραίοι -εκτός από τη θρησκευτικού περιεχομένου φανταστική προκατάληψη- απέκτησαν ακόμη μια διάσταση, συνδέθηκαν δηλαδή με το προοδευτικό καπνεργατικό-εργατικό κίνημα και τον κομμουνισμό. Πάντως, αυτή η γενικότερη εθνοτική και θρησκευτική απέχθεια που βγήκε στην επιφάνεια, ίσως ήταν μία από τις παραμέτρους, που υπέθαλψαν ένα χρόνο αργότερα το ξέσπασμα ταραχών κατά του καπνεμπορίου Λαζάρ Μπενβενίστε. Όμως, εις αντίμετρον αυτών, πρέπει να σημειωθεί ότι στα γεγονότα της Θεσσαλονίκης του 1936, όπου μεταξύ των θυμάτων υπήρχαν και Εβραίοι, είχε ήδη ξεχασθεί κάθε εθνοτική-θρησκευτική διαχωριστική τάση.

Επανερχόμενοι στα γεγονότα του 1933 και συγκεκριμένα στις 22 Ιουλίου, η δυστυχία και η ανεργία οδήγησε σε απόγνωση τους καπνεργάτες του καπνομάγαζου Μπενβενίστε και παρέμειναν έγκλειστοι φωνάζοντας συνεχώς «θέλουμε ψωμί, θέλουμε νερό». Το περιστατικό αυτό ήταν αρκετό να κάνει τους καπνεργάτες άλλων επιχειρήσεων να αψηφήσουν τα ισχύοντα σκληρά κατασταλτικά μέτρα και να ξεσηκωθούν. Παράλληλα, έγιναν σε διάφορα σημεία της πόλης συγκεντρώσεις καπνεργατών και καπνεργατριών, που διαλύθηκαν βίαια. Οι επαγγελματίες τάχθηκαν αλληλέγγυοι με τους καπνεργάτες, ενώ το Εμπορικό Επιμελητήριο με τηλεγράφημά τους προς την Κυβέρνηση ζήτησε την αποδοχή των αιτημάτων των καπνεργατών⁷³.

Ο αγώνας των καπνεργατών συνέχισε κλιμακούμενος και στις 24 Ιουλίου η Καβάλα είχε μεταβληθεί σε πεδίο μάχης. Οι άνεργοι καπνεργάτες έκαναν διαδήλωση. Τα αστυνομικά όργανα επιχείρησαν να τους διαλύσουν και δέχθηκαν βροχή λίθων, αναγκάσθηκαν να πυροβολούν στον αέρα και με τη βοήθεια ισχυρής στρατιωτικής δύναμης διέλυσαν τους συγκεντρωθέντες. Ακολούθησαν συλλήψεις. Οι καπνεργάτες

⁶⁹ Η συλλογική λαϊκή νοοτροπία έχει αποτυπωθεί δια του τύπου ως πλήρης θρησκευτική σύγχυση, κατά την οποία ενώ υπονοεί μετάληψη δια αίματος (κατά τα Ορθόδοξα πρότυπα) ταυτόχρονα την ονομάζει «άζυμα», που εννοεί την «όστια» (δηλαδή την ξηρά μετάληψη των Καθολικών).

⁷⁰ «Η Καβάλα τελεί από χθες εν αναστατώσει. Κατηγγέλθη ότι Ισραηλίτης αφήρεσεν αίμα παρά τινος εξαετούς χριστιανόπαιδος. Η αστυνομία έλαβεν έκτατα μέτρα τάξεως», *Μακεδονία*, φ. 7060 (20.04.1932), σ. 4.

⁷¹ «Αδικαιολόγητοι φόβοι του Ισραηλιτικού στοιχείου της Καβάλας», *Μακεδονία*, φ. 7062 (22.04.1932), σ. 4.

⁷² *Μακεδονία*, φ. 7067 (27.04.1932), σ. 14.

⁷³ «Η κατάσταση εις Καβάλλαν επιδεινούται - Η στάσις επεξετάθη εις όλας τας καπναποθήκας - Οι καπνεργ. αποφασισμένοι να αποθάνουν - Έλαβον χώραν και μικροσυμπλοκαί», *Θάρρος*, φ. 3338 (23.07.1933), σ. 4.

παρέμειναν έγκλειστοι στις καπναποθήκες βγάζοντας συνεχώς κραυγές απελπισίας, που δημιουργούσαν ένα κλίμα πανικού και αγωνίας σε όλη την πόλη, η οποία στρατοκρατούνταν⁷⁴.

Παρά τα μέτρα που έλαβαν οι αρχές, την 27^η Ιουλίου 1933 παρατηρήθηκε στη Δράμα κίνηση των καπνεργατών που εργάζονταν στις αποθήκες Μιχαηλίδη και Φουμαρό⁷⁵. Όμως, την ίδια ημέρα το πρωί, ξέσπασε απεργία στην Ξάνθη, όταν 214 καπνεργάτες της επιχείρησης του Αρμενίου Μισσιριάν, κλείστηκαν στο καπνεργοστάσιο και ζήτησαν την αποδοχή των αιτημάτων τους που είχαν υποβάλει στις αρχές. Το κτήριο αμέσως κυκλώθηκε από ισχυρές δυνάμεις χωροφυλακής και στρατού. Τα γυναικόπαιδα των εγκλεισμένων σχημάτισαν ογκώδη διαδήλωση, αλλά διαλύθηκαν βίαια. Οι διαδηλωτές ζητωκραύγαζαν υπέρ της Γ' Διεθνούς. Το απόγευμα προτάθηκε στους απεργούς προθεσμία μίας ώρας για να αποχωρήσουν. Μετά την παρέλευση της, έγινε βίαια έξωσή τους και συνελήφθησαν πολλοί που παραπέμφθηκαν για παράβαση του ιδιώνυμου⁷⁶. Την ίδια ημέρα το πρωί, κηρύχθηκε στάση και στην Κομοτηνή, όπου οι καπνεργάτες εγκλείστηκαν στις καπναποθήκες, δηλώνοντας ότι δεν θα εξέλθουν, αν δεν γίνουν δεκτά τα αιτήματά τους, τα γνωστά που κήρυξαν οι καπνεργάτες της Καβάλας. Η επιτροπή των απεργών πρότεινε να υπογραφεί πρωτόκολλο όμοιο με αυτό που υπεγράφη στην Καβάλα, αλλά δεν έγινε δεκτό. Στους απεργούς δόθηκε προθεσμία για να εξέλθουν των αποθηκών, αλλά δεν τηρήθηκε. Το Εργατικό Κέντρο εξέδωσε προκήρυξη δηλώνοντας ότι τάσσονταν υπέρ των καπνεργατών. Υπήρχε φόβος γενίκευσης της απεργίας⁷⁷. Τελικά, κατά τα τέλη Ιουλίου, τα καπνομάγαζα έκλεισαν -προφανώς γιατί ολοκληρώθηκε ο κύκλος εργασιών της επεξεργασίας του τρέχοντος έτους- και 3.000 άνθρωποι στην Ξάνθη έμειναν άνεργοι. Επιπροσθέτως, στα τέλη Σεπτεμβρίου κατοχυρώθηκε νομοθετικά η εφαρμογή του συστήματος της τόγκας, που έμελλε να καταργήσει ένα μεγάλο μέρος των θέσεων εργασίας των ανδρών και να αντικαταστήσει ένα άλλο μέρος με γυναίκες, των οποίων το ημερομίσθιο αποτελούσε ελάχιστο ποσοστό του ανδρικού⁷⁸.

Τα χρόνια που ακολούθησαν το καπνεργατικό κίνημα ήταν τελματωμένο. Φαίνεται πως οι σκληρές διώξεις, η ανεργία και η ανέχεια ήταν παρούσες συνεχώς στην καπνεργατική τάξη, γι' αυτό και ο εορτασμός της Πρωτομαγιάς του 1936 - μερικούς μήνες πριν την κήρυξη της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά- έλαβε απροσδόκητα μεγάλες διαστάσεις. Στην Ξάνθη έγινε καπνεργατική συγκέντρωση και κηρύχθηκε απεργία, γεγονός που έγινε ταυτόχρονα σε Θεσσαλονίκη, Αλμυρό, Λαμία, Βόλο, Καρδίτσα και Σέρρες⁷⁹. Τις επόμενες ημέρες η απεργία φούντωσε σε όλη τη χώρα. Στον αγώνα κατά των καπνεργατών κινητοποιήθηκαν και οι τράπεζες -με δεδομέ-

⁷⁴ «Η κατάσταση Καβάλλας οξύνεται - Οι πυροβολισμοί & η τρομοκρατία - Αθρόαι συλλήψεις των εργατών και του Συμβουλίου των Επαγγελματιών», *Θάρρος*, φ. 3340 (25.07.1933), σ. 2.

⁷⁵ «Ο αγών δια το ψωμί - Οι καπνεργάται της Ξάνθης ενεκλείστησαν χθες εις τα αποθήκας - Παρατηρήθη χθες παρόμοια κίνησης και των καπνεργατών Δράμας - Έκτακτα μέτρα των αρχών», *Θάρρος*, φ. 3343 (28.07.1933), σ. 1.

⁷⁶ «Μετά τους καπνεργάτας Καβάλλας εκήρυσαν στάσιν οι της Ξάνθης και Κομοτηνής - Εις Ξάνθην επηκολούθησε συμπλοκή εντός των αποθηκών - Εξεβλήθησαν δε οι καπνεργάται βιαίως», *Μακεδονία*, φ. 8518 (28.07.1933), σ. 3.

⁷⁷ «Και εις Κομοτηνήν», *Μακεδονία*, φ. 8518 (28.07.1933), σ. 1.

⁷⁸ Νόμος 5817 «Περί απασχολήσεως αρρένων καπνεργατών εν τη επεξεργασία τόγκας», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 301 Α (07.10.1933), σ. 1771.

⁷⁹ *Ριζοσπάστης*, φ. 641/8085 (02.05.1936), σ. 3-4.

νο ότι τα υπό επεξεργασία καπνά βρίσκονταν «επ' ενεχύρω» κάποιου χρηματοπιστωτικού φορέα⁸⁰.

Στον αγώνα προστέθηκαν οι καπνεργάτες της Καβάλας, του Πειραιά και της Σάμου, ενώ συνολικά σε όλη τη χώρα οι απεργοί καπνεργάτες έφθασαν τους 30.000.⁸¹ Ακολούθησε **παλλαϊκή** απεργία συμπαρατάσεως στη Δράμα και συγκέντρωση 10.000 καπνεργατών στην Καβάλα.⁸² Τις επόμενες ημέρες οι απεργίες φούντωναν. **Πανεργατική** στις Σέρρες⁸³, απεργία σιδηροδρομικών Μακεδονίας και αυτοκινητιστών βορείου Ελλάδας, ενώ οι απεργίες στην Ξάνθη και τις Σέρρες πήραν παλλαϊκή μορφή⁸⁴.

Στις 8 Μαΐου, η κατάσταση πήρε δραματικές διαστάσεις: «*Το αιματοκύλισμα των απεργών Θεσσαλονίκης - 300 τραυματισμένοι στήνονται οδοφράγματα - Οι φαντάροι αρνούνται να χτυπήσουν Η κυβερνητική "λύση" αποτελεί κοροϊδία για τους καπνεργάτες Ο Λογοθέτης δήλωσε χθες ότι θα κηρύξει το στρατιωτικό νόμο Κοινή συμφωνία και διάβημα της Γενικής και Ενωτικής Συνομοσπονδίας*»⁸⁵.

Στις 9 Μαΐου, έγινε μακελειό στη Θεσσαλονίκη, μία μέρα που έμεινε ανεξίτηλα χαραγμένη στη συλλογική μνήμη του λαού, (για την ημέρα αυτήν, ο Γιάννης Ρίτσος έγραψε τον *Επιτάφιο*, ένα από τα ωραιότερα έργα για την εργατική τάξη)⁸⁶. Οι τίτλοι της εφημερίδας μιλούν από μόνοι τους: «*Εκδίκηση! Εκδίκηση! Σκοτωμένοι: 1) Β. Σταύρου, 2) Ίντο Σεννόνρ, 3) Ι. Παναγόπουλος, 4) Δ. Αγλαμίδης, 5) Αναστ. Τούσκας, 6) Σαλβατόρ Ματαράσου, 7) Δημ. Λαϊλάνης, 8) Σ. Διαμαντόπουλος, 9) Ιωάννης Πιτάρης, 10) Ευθύμης Μάνος, 11) Εμ. Ζαχαρίου*» και «*Η χτεσινή άγρια σφαγή του λαού Θεσσαλονίκης -30 σκοτωμένοι- Υπάρχουν φήμες για 100 Κάτω η μοναρχική κυβέρνηση του δολοφόνου του εργαζόμενου λαού Μεταξά Έμπρός για την πανελλαδική παλλαϊκή απεργία διαμαρτυρίας και αλληλεγγύης*»⁸⁷.

Παρά τα σκληρά κατασταλτικά μέτρα και την εμφάνιση τεσσάρων αντιτορπιλικών στη Θεσσαλονίκη, οι απεργοί παρέμεναν στον αγώνα. Στην κηδεία των θυμάτων έγινε διαδήλωση 150.000 ανθρώπων, ενώ οι δύο καπνεργατικές συνομοσπονδίες από κοινού κάλεσαν σε εικοσιτετράωρη **πανελλαδική** απεργία⁸⁸. Έτσι, στις 13 Μαΐου από τον Έβρο μέχρι την Κρήτη έλαβαν μέρος στην απεργία 300.000 εργάτες, δεκάδες χιλιάδες επαγγελματίες και αγρότες⁸⁹. Μετά από όλα αυτά τα γεγονότα υπήρξε κάποια συμφωνία. Από ανακοίνωση της Πανελλαδικής Καπνεργατικής Συνομοσπονδίας έγινε γνωστό ότι επήλθε συμφωνία και υπογραφή πρακτικού μεταξύ των ανώτερων οργανισμών των καπνεργατών, της Ενωτικής Συνομοσπονδίας και της Γενικής Συνομοσπονδίας με τους εκπροσώπους των καπνεμπόρων, που καθόριζε το ύψος του ημερομισθίου -ανδρικού και γυναικείου- για κάθε πόλη, με ιδιαίτερη μνεία στη Θεσσαλονίκη, την Καβάλα, την Ξάνθη. Το πρακτικό υπέγραψαν οι εκπρόσωποι των καπνεμπόρων «*με την ρητήν αυτών δήλωσιν ότι λαμβάνουσιν απλώς γνώσιν άνευ ουδεμί-*

⁸⁰ Ριζοσπάστης, φ. 643/8087 (04.05.1936), σ. 1.

⁸¹ Ριζοσπάστης, φ. 644/8088 (05.05.1936), σ. 4.

⁸² Ριζοσπάστης, φ. 645/8089 (06.05.1936), σ. 1.

⁸³ Ριζοσπάστης, φ. 646/8090 (07.05.1936), σ. 1.

⁸⁴ Ριζοσπάστης, φ. 647/8091 (08.05.1936), σ. 1.

⁸⁵ Ριζοσπάστης, φ. 648/8092 (09.05.1936), σ. 1.

⁸⁶ Μαρία Αγγέλη, *Ο κόσμος της εργασίας: Γυναίκες και άνδρες στην παραγωγή και επεξεργασία του καπνού (Αργίνο 19^{ος} - 20^{ος} αι.)*. Διδακτορική διατριβή στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Φιλοσοφική Σχολή Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας. Ιωάννινα: 2007, σ. 402.

⁸⁷ Ριζοσπάστης, φ. 649/8093 (10.05.1936), σ. 1.

⁸⁸ Ριζοσπάστης, φ. 650/8094 (11.05.1936), σ. 1.

⁸⁹ Ριζοσπάστης, φ. 653/8097 (14.05.1936), σ. 1.

ας δηλώσεως αποδοχής». Το πρακτικό υπέγραψε και ο αντιπρόσωπος της κυβερνήσεως⁹⁰. Τελικά, οι απεργιακές κινητοποιήσεις κράτησαν δέκα έξη ημέρες⁹¹. Πρόκειται για το κύκνειο άσμα του καπνεργατικού, εργατικού, επαγγελματικού και παλλαϊκού κινήματος στην Ελλάδα, αφού η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου που ακολούθησε μερικούς μήνες αργότερα, ουσιαστικά απέκλεισε κάθε περιθώριο απεργιακού αγώνα.

3. Κρίσεις περί του καπνεργατικού κινήματος

Μέσα από όλα τα προειρημένα συνάγεται το πόρισμα ότι η βόρειος Ελλάδα υπήρξε η κοιτίδα των καπνεργατικών διεκδικήσεων με δυναμικούς αγώνες. Οι κινητοποιήσεις συνήθως λάμβαναν χώρα στο τέλος της άνοιξης με αρχές καλοκαιριού, όταν δηλαδή ο καπνός έχει ανάγκη από ιδιαίτερες φροντίδες για να μην καταστραφεί η ποιότητά του και επομένως η απεργία μπορεί να αποβεί μοιραία για τα αποθηκευμένα καπνά.

Οι καπνεργάτες δρούσαν σε δύο παρατάξεις, την συντηρητική και την κομμουνιστική, η οποία πρωτοστατούσε στους αγώνες, ενώ δεν ήταν λίγες οι φορές που οι δύο παρατάξεις συγκρούονταν αναμεταξύ τους. Οι αρχές εκπροσωπούσαν από τον Γενικό Διοικητή και τους κατά τόπους Νομάρχες, που επέβαλλαν την τάξη με δυνάμεις χωροφυλακής και στρατού. Παράλληλα λειτουργούσε το επαγγελματικό τρίγωνο: καπνοπαραγωγοί-καπνέμποροι-καπνεργάτες. Στην κορυφή βρίσκονταν οι καπνέμποροι που ουσιαστικά κινούσαν τα οικονομικά νήματα (συνεπικουρούμενοι από τη διοίκηση και τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα), στη δεύτερη θέση ήταν οι καπνεργάτες με δυναμική παρουσία απαιτήσεων και στη χαμηλότερη θέση παρέμεναν οι καπνοπαραγωγοί με τραγική την θέση τους, αφού κάθε συμφωνία καπνεργατών-καπνεμπόρων ισοσκελιζόταν εις βάρος τους.

Εντός και εκτός τριγώνου δρούσαν και οι τράπεζες και οι κρατικοί φορείς κάθε είδους, που έπρεπε να εξασφαλίσουν τα εισοδήματά τους από τις προμήθειες και τις δημοσιονομικές προσόδους που πάντοτε απέδιδε ο καπνός. Ωστόσο, η συμμετοχή άλλων κλάδων επαγγελματιών απεργιακές κινητοποιήσεις –πρακτική που ακολουθούσε ανέκαθεν τις καπνεργατικές απεργίες– αποτελεί γεγονός που αποδεικνύει τη άρρηκτη κοινωνική, οικονομική, πολιτική και πολιτισμική σχέση του καπνικού κύκλου με τους υπόλοιπους κοινωνικούς φορείς.

Μέσα από την παραπάνω σύντομη ανάλυση είναι φανερό ότι το καπνεργατικό κίνημα αποτέλεσε τον κορμό και την πλειονότητα του ελληνικού εργατικού κινήματος, ενώ η Ξάνθη, ως δεύτερη καπνεργατική πόλη της βορείου Ελλάδος έδινε πάντοτε δυναμικά το παρόν στους αγώνες της εργατικής τάξης μέσα από τα μετερίζια της καπνεργασίας. Όμως, οι αγώνες εκείνοι, αν και δεν απέφεραν άμεσα οφέλη για την καπνεργατική τάξη, συνέβαλαν αποφασιστικά στην δημιουργία εργατικής συνείδησης και παράδοσης, αξίες που τις άφησαν παρακαταθήκη στις επόμενες γενεές. Εν ολίγοις, όταν γίνεται λόγος για εργατικό κίνημα στην Ελλάδα (προ του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου), στην ουσία πρόκειται για καπνεργατικό κίνημα.

Λόγω του ιδιόνημου και των λοιπών κατασταλακτικών μέτρων σε συνδυασμό με τον Εμφύλιο και τα αποτελέσματά του, ήταν φυσικό η περίοδος 1944-1974 να είναι πτωχή σε καπνεργατικές κινητοποιήσεις. Όμως η παρακαταθήκη των κινητοποιήσεων του Μεσοπολέμου, άφησε κληρονομιά στις επόμενες εποχές, κληρονομιά που

⁹⁰ Ριζοσπάστης, φ. 654/8098 (15.05.1936), σ. 3.

⁹¹ Δήμος Κ. Βογιατζόπουλος, *Η Ξάνθη πριν και μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο...* ό.π., σ. 81.

μόνον κατά την τρέχουσα εποχή –με πρόσχημα την παγκόσμια κρίση– καταπατήθηκε.

4. Βιβλιογραφία

4.1. Ελληνική και μεταφρασμένη

- Μαρία Αγγέλη, *Ο κόσμος της εργασίας: Γυναίκες και άνδρες στην παραγωγή και επεξεργασία του καπνού (Αγγίνιο 19^{ος} - 20^{ος} αι.)*. Διδακτορική διατριβή στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Φιλοσοφική Σχολή Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας. Ιωάννινα: 2007.
- Δήμος Κ. Βογιατζόπουλος, *Η Ξάνθη πριν και μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο*. Ξάνθη: εκδ. Σπανίδη 2008.
- Πέτρος Α. Γεωργαντζής, *Προξενικά Αρχεία Θράκης*, Τόμος Α΄. Ξάνθη: εκδ. Στέγη Γραμμάτων και Καλών Τεχνών Ξάνθης, 1998.
- Θωμάς Εξάρχου, *Ξάνθη 1861-1911 Στοιχεία Ιστορίας*. Ξάνθη: εκδ. ΠΑΚΕΘΡΑ, 2005.
- Θωμάς Εξάρχου, *Μνημείο Καπνεργάτη Η Ξάνθη δεν ξεχνά τα παιδιά της*. Ξάνθη: 2008.
- Ιωάννης Β. Ιωαννίδης, *Το καπνικό στην Καβάλα. Μαρτυρίες και στοιχεία από το καπνεμπόριο και την καπνεργασία*. Καβάλα: Δήμος Καβάλας – Έκδοση Ιστορικού Αρχείου Δημοτικού Μουσείου Καβάλας, 1998.
- Δημήτρης Α. Κατσορίδας, *Βασικοί σταθμοί του εργατικού - συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα 1870-2001*. Αθήνα: ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ / Γ.Σ.Ε.Ε., 2008.
- Νίτσα Κολιού, *Οι ρίζες του εργατικού κινήματος και ο «εργάτης» του Βόλου*. Αθήνα: εκδ. Οδυσσέας, 1988.
- Γιάνης Κορδάτος, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*. Αθήνα: εκδ. Π. Δ. Καραβάκος, 1956.
- Νικόλαος Θ. Κωνσταντινίδης, *Ο καπνός στην περιοχή της Ξάνθης (1950-1974). Σύγχρονη λαογραφική θεώρηση*. Κομοτηνή: Διδακτορική Διατριβή στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης – Τμήμα Γλωσσών, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξινίων Χωρών, 2013.
- Τάσος Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*. Αθήνα: εκδ. Μαύρη λίστα, 2000.
- Γιώργος Λεοντιάδης – Μποριάννα Μπουζάσκα, *Το ΚΚΕ μέσα από τα αρχεία του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας*, τ. Α΄ 1920-1935. Αθήνα: εκδ. Νοβολι, 2010.
- Ηλίας Λεφούσης, *Το εργατικό κίνημα του Βόλου 1881-1936*. Βόλος: 1985.
- Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1978.
- Χρήστος Μιχ. Μιχαλόπουλος, *Ο Καπνός στην Ξάνθη μετά την Απελευθέρωσή της*. Ξάνθη: 2006.
- Αριστείδης Μπαρχαμπάς, *Καπνεργάτες οι κυνηγοί του ονείρου*. Αγρίνιο: εκδ. Ίβυκος, 2007, σ. 67.
- Susana Narotzky, *Οικονομική ανθρωπολογία*. Μετ. Αθηνά Σίμογλου. Αθήνα: εκδ. Σαββάλας, 2007.
- Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Θράκη Μορφές και Γεγονότα 1902-1922*. Αθήνα: εκδ. Πιτσιλος, 1991.
- Νικόλαος Γ. Πολίτης, *Λαογραφικά Σύμμεικτα*. τομ. Α΄. Εν Αθήναις: Δημοσιεύματα Λαογραφικού Αρχείου Αρ. 1 – εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1920, σ. 33.
- Σταύρος, Χ. Σταυρίδης – Νικόλαος Θ. Γεωργιάδης, *Ιστορία του καπνεργατικού κινήματος Δράμας (1840-1940)*. Δράμα: Νομαρχιακή Διοίκηση Δράμας, 2009.
- Χαράλαμπος Γ. Χαρίτος, *Σημειώσεις για τον Εργατικό Κίνημα στην Ελλάδα*. Αρχείο Ιστορίας Συνδικάτων (ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ.).

5.2. Ξενόγλωσση

Alexandros Dagkas, *Recherches sur l'histoire social de la Grèce du Nord: Le mouvement des ouvriers du tabac 1918-1928*. Tome I. Paris: Association Pierre Belon, 2003.

Jordan Goodman (Ed.), *Tobacco in History and Culture. An Encyclopedia*. Thomson Gale, 2005.